

ПАНЧЕНКО

Петро Пантелеймонович,
д.і.н., проф., засл. діяч науки і техніки
України відмінник столичної освіти,
академік чотирьох академій наук,
генерал-полковник Козацтва
(м. Київ)

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ СИМВОЛІКИ НАГОРОД КОЗАЦЬКИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Фактично вперше в історіографії висвітлюються питання існуючої символіки та нагород у діючих козацьких об'єднаннях в умовах незалежності Української держави. Здійснюється науковий аналіз указаних проблем в якісно нових історичних умовах.

Фактически впервые в историографии освещаются вопросы существующей символики и наград в действующих казацких объединениях в условиях независимости Украинского государства. Осуществляется научный анализ существующих проблем в качественно новых исторических условиях.

Actually first in historiography light up the questions of existent symbolism and rewards in operating Cossack associations in the conditions of independence of the Ukrainian state. The scientific analysis of existent problems is carried out in high-quality new historical terms.

Питання становлення та вдосконалення системи символіки, запровадження, розширення і розвитку практики нагород, що функціонують і в міру органічної необхідності здійснюється в життєдіяльності функціонуючих громадських козацьких об'єднань, представляють не лише практичний, а й науковий інтерес. Як підтверджує життєдіяльність козацьких організацій, указані питання мають як свою історію, так і практичну дію, що, безперечно, позитивно впливає на розвиток козацького руху, набуває свого бажаного іміджу не тільки в Україні, а й в європейському та світовому співтоваристві. Адже українська діаспора в країнах зарубіжжя простяглася своєю історією не тільки в країни Європи, а й на досить масштабні території Росії, Канади,

Сполучених Штатів Америки. Тобто буквально всі країни, де є українська спільнота, представники якої виявляють все зростаючий інтерес до історії козацтва в Україні в часи незалежності, мають організаційні осередки в контексті зв'язків з українським суспільством, функціонуючими в ній козацькими формуваннями. Певна частина активістів уже удостоєні козацьких нагород.

Проблеми козацької символіки та сфрагістики в умовах незалежності правомірно розглядати як феномен, вельми значне явище в соціально-суспільних процесах, безперечно, у контексті наступності, поступальності нашої багатобарвної розмаїтої історії. Вона привносить у буття суспільства особливі цноти, про різноманітність козацької героїки, барвистості, славної пройденого нашим народом козацького шляху. В умовах незалежності дане явище стало органічно пов'язаним з процесом неухильного вдосконалення в якісно нових історичних умовах виникнення, зрозуміла річ, самого козацтва, яке організовувалося трансформаційно до якісно нових історичних обставин в аспектності історизму, його тісної органічності стосовно могутності явища становлення і розмаїття процесу розвитку козацтвотворення.

Тим паче козацтво і динамічний процес його вдосконалення та піднесення в організаційному контексті стали невід'ємною складовою життєдіяльності самого суспільства [1]. Його важливими ознаками конкретної життєдії стали відповідна символіка, ритуальність її виникнення. Адже кожне явище є відповідним процесом появи козацьких формувань, громадських об'єднань, їхнього суспільного явлення та поступу. У козацьких формуваннях цілком логічно виникають конкретні символічності ознак їх життєдії – прапори, штандарти, в двоколірних варіаціях, переважно червоного, а також частково малинового кольорів. Запроваджуються однострої кольору хакі, чорного, чорно-фіолетового, шеврони, погони наповнюються зірками відповідно до громадсько-посадового статусу козацької командності.

На прапорах, штандартах козацтв двостороннього переважно варіанту здійснюється обрамлення позолоченими китицями. На прапорах та штандартах

козацтв розміщуються символи самого козацтва, його назва, інші елементи, що уособлюють природу конкретного козацького об'єднання. Усі елементи за своєю формою та змістом близькі до існуючої символіки Збройних Сил України. Акції представлення козакам конкретного об'єднання прапора та інших штандартів загального порядку завше відбувалися тільки в урочистій обстановці. Здійснювалися такі події переважно на козацьке свято, тобто свято зародження козацтва Запорізької Січі, Покрови Пресвятої Богородиці, подекуди на Великдень, тобто на Паску, а також в інші дати, але неодмінно в святкові дні.

Прапори, штандарти, ритуальні шаблі та інші речі, що мали статус клейнодів конкретного Козацтва в повсякденні неодмінно зберігалися в штабних приміщеннях генеральної старшини, канцеляріях. У деяких козацтвах вони постійно висять (прапори зокрема) прикріпленими на спеціальних деревках на фасадах штабів, приміщень генеральних канцелярій, дані обставини є відповідною достоєвенністю представлення наявності конкретного козацтва перед громадськістю міст, інших населених пунктів, розташування та його функціонування.

У ряді козацтв існують також виготовлені атрибутивні штандарти головних отаманів, функціонуючих служб, організаційних ланок структури козацтв. Вони теж виготовлені з високоякісного шовкового полотна, також червоного чи малинового кольорів, окантовані з трьох боків під позолоту спеціальними вишуканого рівня полосами (четверта сторона розрахована на кріплення до деревка). Якщо прапори козацтв є двосторонніми, то штандарти отаманів у більшості випадків є односторонніми, але виконані надзвичайно професійно, вишукано, достоєвної якості.

Та особливої масштабності і розмаху набула практика виготовлення справи орденів, медалей, різного роду козацьких знаків, відзначення ними найбільш достоєвних у козацькому русі, що найкращим чином зарекомендували себе в його життєдіяльності. Ми фактично з позицій певного наукового осмислення торкаємось по суті цієї справи вперше. Між тим дане явище набуло в умовах незалежності достоєвної пошанованості.

Ордени козацької честі і слави

Орден Івана Богуна

Українське козацтво

орден Михайла Чубинського

Східне козацьке військо України

Козацька звитяга-слави

За станом на початок 2008 року в козацтвах України усталюється певна практика на громадській основі виготовлення орденів та медалей із застосуванням дизайнерського досвіду, залучення кваліфікованих фахівців із числа художників, які володіють відповідною теорією та практикою цієї досить-таки специфічної, але достойної козацької справи.

У цей час в Україні вже виготовлялося близько трьох десятків орденів та медалей, що здійснювалося без опіки, матеріальної підтримки і контролю держави та її структур [2]. Найбільш міцної усталеності дана справа набула, безперечно, у потужних областях, де функціонували достойні промислові підприємства, виявилися справжні фахівці з числа ентузіастів-художників, дизайнерів, інших спеціалістів. Найбільш високий статус нагород – ордени виготовлялися на честь видатних гетьманів козацьких рухів в Україні, а також ушавлених полковників, отаманів тощо. Щонайпершим із таких козацьких найвищих відзнак став орден Богдана Хмельницького, а потім і козацької честі, козацької слави тощо. Слід зауважити, що орден Богдана Хмельницького був запроваджений і в Червоній Армії, тобто Збройних силах Союзу РСР у роки Великої Вітчизняної війни, точніше – Другої світової, при звільненні від

*Міжнародна організація
«Козацтво України»*

окупантів території України.

Відповідно до Положення про орден ним нагороджувалися офіцери, які проявили особливі командирські здатності при проведенні наступальних операцій у боях із військами жорстокого окупанта, виявили достойні командирські якості в керівництві наступальними операціями, особистий героїзм та відвару.

З такою назвою орден, тобто орден Богдана Хмельницького, був першим, яким у козацтві України нагороджувалися найбільш високі ранговці даного руху. При нагородженні вказаним та й іншими орденами вручалися також спеціальні посвідчення за підписом особи найвищого рангу, завірені печаткою козацтва. З певним часом запроваджується орден гетьмана Івана Мазепи, який за історичними джерелами, обирався гетьманом козацтва 22 роки. З'явилися ордени козацької честі, орден козацтва, за внесок у розвиток козацького руху, слави тощо.

У козацтві України існують і інші ордени й медалі: 15 років зародження українського козацтва, Козацької честі тощо – з метою відзначення найбільш авторитетних керівників руху з числа отаманів, інших категорій, зокрема генералів, які очолювали певні ланки в козацтвах конкретних об'єднань [3]. Такі козацькі відзнаки виготовлялися, підкреслюємо, за дизайнерськими розробками художників та безмежної вируючої їхньої ініціативи та творчості. Проекти, розроблені і запропоновані ентузіастами на місцях, в ескізних варіантах розглядалися на засіданнях керівних інстанцій у козацькому русі. Все здійснювалося і кипіло жадобою вируючої творчості й ентузіазму безпосередньо на місцях, виготовлялося на місцевих промислових підприємствах і набувало постійного вдосконалення, розширення. З боку держави та її структур контролю за цією справою не здійснювалося, але все те відбувалося в кипінні і на ентузіазмі тільки місцевої козацької творчості, освячувалося чуттями благородства поривів, підпорядкованих ідеї – достойні громадські справи в лоні козацьких процесів. Ініціатори й організатори мають право як на добре слово вдячності, так і належне відзначення їхньої практичної

діяльності. Весь цей процес безперечно відбувався в плинні піднесення, збагачення та розвитку руху у нових історичних умовах років незалежності.

Дані питання певною мірою знайшли відображення в діяльності Другої Великої Козацької Ради, що відбулася 17 березня 2008 року в будинку офіцерів у столиці України м. Києві. На Козацькій Раді вперше в історії України в умовах незалежності група керівників козацьких об'єднань була удостоєна державних нагород, присвоєння почесних звань за активну участь у справі козацького руху. Нагороди особисто вручив Президент України, Гетьман Козацтва В. А. Ющенко [4, с. 7–8].

Суттєвим моментом життєдіяльності Козацтва України стало те, що вказана Рада прийняла проект спеціального Закону «Про засади відновлення та розвитку українського козацтва, козацьких організацій та їх об'єднань». У ньому знайшли відображення й питання, про які йшла мова вище. Вказаний проект, відповідно до існуючої практики, як ініціативне питання від імені Президента подано Верховній Раді як законодавчому органу України [4, с. 9–17].

На початку XXI століття досвід із виготовлення та застосування стимулювання активістів козацького руху орденами та іншими нагородами набуває шуканості подальшого розвитку. Досконаліше використання закономірностей геральдики спонукає до творчого і більш дієвого запровадження відзначень козацького руху, нової значущості орденських творень. Вони за своїми якістю та рівнем виготовлення стали рівною мірою піднесенням процесу практики вдосконалення системи нагород.

До того ж ордени виготовляються, як правило, на підприємствах із застосуванням цінних, благородних металів, у тому числі, частково і яскравих емалей, смальтоподібних матеріалів, з ювелірною точністю. Такі орденські знаки вирізняються високою майстерністю, художньою якістю, цінністю, статечною вишуканістю.

Таким, зокрема, є орден «Козацька звитяга» Міжнародної асоціації (МА) «Козацтво» [5, с. 9–11], що вручається керівництвом МА вищим козацьким

очільникам-генералам за вагомий внесок у справу становлення та розвитку українського козацтва. Ордена удостоюється конкретна особа на підставі рішення Нагородної Ради козацтва та наказу Верховного отамана МА «Козацтво». Орден у формі хреста, покритого червоною емаллю із зображенням у центрі символізуючого знаку Козацтва, обрамленого тонкими лініями і перехрестям із білого металу сріблястої тональності. Орден тримається на муаровій стрічці кольору державного прапора України, якою кріпиться до одежі.

Нагородження відбувається, зокрема, за особистий внесок у розвиток українського козацтва, активну громадську діяльність по культурному і духовному відродженню, збереженню історичних та духовних цінностей України. Здійснюється нагородження в урочистій обстановці, передусім на козацькі свята – Покрови Святої Богородиці тощо.

У міжнародній організації «Козацтво України» запроваджено орден, котрого удостоюються найактивніші козаки за діяльність у справі відродження української національної ідеї [6, с. 18–23]. Орденський знак виготовлений у формі хреста, покритого яскравою червоною емаллю, обрамлений двома тонкими золотими лініями. На хресті розміщено позолочений кружок із назвою козацтва і козаком-вершником.

Все те прикріплене до орденської основи, виконаної в позолоченому металі на якому розташовані нахрест по периметру ордена дві шаблі у розмірах відповідно з контурами габаритів ордена.

Посвідчення, що видаються в якості письмового підтвердження до орденів мають зафіксовані номери, які є тотожними з номерами відповідних наказів, іншими словами – офіційними документами козацтва, ствердженими печаткою. Ордени нагородженим вручаються верховними атаманами чи іншими офіційними особами в спеціально виготовлених футлярах бордового кольору, покритого шовковою бархатною чи іншою тканиною. Нагородження відбуваються на козацькі, державні свята в урочистій обстановці, як правило, з врученням також найкращих, найяскравіших квітів та листівок з вітаннями.

Нагороджених поздоровляють друзі з числа козацької старшини, близькі товариші, членив сім'ї, представники різних рівнів органів влади, в тому числі і членів Козацької Ради при Гетьмані України, вищої посадової особи – Президента держави проголошуючи найтепліші слова.

До поздоровлень колег із числа козацької старшини долучаються також священослужителі, професори, доктори наук, викладачі вищих та інших типів навчальних закладів, із якими здійснюється спілкування нагороджених у процесі громадської діяльності. Все проникнуто змістом особливої доброзичливості, добродієства, аурі теплоти та високої козацької честі. Такі події в атмосфері зворушливої теплоти та високої достоїнності великої козацької сім'ї, безперечно, залишаються в пам'яті нагороджених справді на все життя його та близьких, рідних, друзів.

Принагідно відзначимо й такі обставини новоявлення в орденотворенні в контексті історизму, пов'язані з періодом ще Другої світової війни. В тогочасні своє віддзеркалення воно проявило в процесі вдосконалення системи бойових нагород, пов'язаних з історією козацтва України. В липні 1943 року після нищівного розгрому відбірних військ фашистів на Курській дузі радянські війська здійснюють наступальний прорив звільнення від окупантів території України. У владоможних верхах виникає спонукаюча ідея заснування бойової нагороди, пов'язаної з ім'ям одного з українських героїв часів козащини. В групу авторів концепції бойової нагороди був включений талановитий публіцист, видатний кінорежисер, кипучий патріот України Олександр Довженко. Саме за його пропозицією новий бойовий орден отримав назву імені Богдана Хмельницького – видатного діяча державно-гетьманської доби. Пропозиція була підтримана і особисто Й. Сталіним, головнокомандуючим збройними силами СРСР. Таким чином запроваджується оперативне виготовлення ордена.

Ця справа налагоджується в місті Краснокамську Пермської області, куди була передислокована фабрика «Держзнаку» на якій друкувалися паперові гроші. Орден Б. Хмельницького виготовлявся в одному з цехів поруч з іншими

орденами та медалями. Він має три ступеня – третій, другий, перший. Нагороджувалися ними тільки різнорангові командири на відзнаку високих командних якостей, зокрема в наступальних боях, виявлення героїзму в боротьбі з ненависним ворогом. Даним орденом нагороджені тисячі і тисячі командирів збройних сил СРСР.

З такою назвою запроваджено і орден в умовах незалежності, якого удостоюються командні кадри Збройних сил держави. В цьому проявляється наступність бойових, командних традицій Збройних сил у нових історичних умовах.

У справі історії нагород та застосування цього плинущого стимулюючих чинників характерним для держави козацької доби є те, що в ній не існувало ні медалей, ні орденів. Такі відзнаки були в польській державі, на території якої життєдіяло козацтво, як реєстрове військо, іншими словами – регулярна збройна сила, функціонуюча на платній основі. Відзнаками за виявлені козаками в боях із противником відвагу, героїзм, видатну козацьку достоєнність слугувало вдячне слово гетьмана, піднесення келиха чи кунтуша на честь воїна тощо. За надзвичайної пошановості козака гетьманом підносилася шабля – щонайвища козацька нагорода, яка вважалася особливим явищем і честю для козака-відважника.

Шабля часів Богдана Хмельницького, що належала предкові нинішнього генерала козацтва, мешканця м. Києва Ю. М. Мануйловича

Така шабля за даними фахівців єдина в Україні збереглася й до наших днів. Вона перейшла у спадок від достойного предка відважного полковника козацтва з подвижників Богдана Хмельницького до нинішнього генерала козацтва, мешканця м. Києва Ю. М. Мануйловича.

З часу її виготовлення і бойового застосування пройшло ген понад три століття, вона «погрижена» нестримною, невмолимою іржею, внаслідок активного застосування її власником у боях із противником нижче середини має дві щербини мітини. Довжина шаблі 97 сантиметрів, найбільша ширина біля рукоятки – майже чотири сантиметри. Від рукоятки до третини в напрямку довжини з обох боків вона покрита золотою орнаментною пластиною, в чому проявився особливий хист козацького майстра – коваля. Орнаментне золотопокриття набуло тьмяності, але не втратило захоплюючої особливості, художньої романтичності до сьогодні. Отож серед козацьких ковалів, були особливі майстри роботи з металом, які володіли особливою майстерністю і хистом виготовлення шабельної зброї, умінням її гартувати. Надання такій зброї особливих якостей щонайдієвішого застосування шаблі в найзапеклішому бою з ворогом. Шабля є настільки привабливою, що від неї не відірвати погляду, викликає особливе захоплення її достойністю, історичну поцінованість.

Список використаної літератури

1. Див. детальніше: *Грива* Анатолій. Козацтво від витоків до сьогодні / Грива А. – К. : КИТ, 2007. – 374 с.
2. *Особливості* розвитку козацтва в Україні на початку ХХІ ст. – Поточний архів Ради керівників козацьких організацій при Президентові України. – Гетьмани Козацтва України. – Арк. 2–5.
3. *Система* нагород Міжнародної асоціації «Козацтво», 2008. – Поточний архів МА «Козацтво». – Арк. 1–4.
4. *Матеріали* засідання Другої Великої Всеукраїнської Козацької Ради, 17 берез. 2008 р. – К., 2008. – 17 с.